Recensie: Mensentuin ****

Africamuseum Tervuren
zondag 12 december 2021

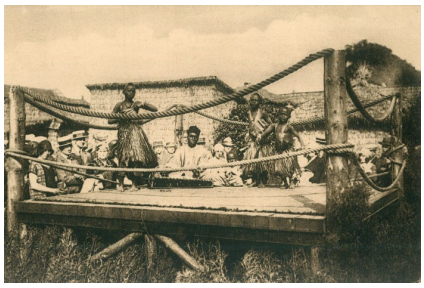

foto © Africa Museum

Recensie:
In 2022 is het precies 125 jaar geleden dat er in Tervuren een wereldtentoonstelling plaatsvond met een mensentuin. Naar aanleiding daarvan vindt in het Africa Museum nog tot 6 maart 2022 een tijdelijke tentoonstelling plaats over de opkomst, het succes en het einde van het letterlijk en figuurlijk te kijk zetten van mensen van kleur wat tussen 1880 en 1958 in ons land gebeurde en een internationaal fenomeen was.

Tot op de dag van vandaag zorgt die geschiedenis ervoor dat witte mensen zich superieur voelen en gedragen ten opzichte van andere bevolkingsgroepen. De kiem van het racisme dat in onze Westerse maatschappij aanwezig is, is daar dan ook gelegd. Door mensen uit Afrika of andere gebieden in te laten schepen naar het Westen en hen hier voor te stellen als inferieur, barbaars, tot zelfs kannibalistisch (zo droegen deze mensen bijvoorbeeld halskettingen met menselijke resten, wat ook te zien is in het afficheontwerp van de Wereldtentoonstelling van 1897 in Tervuren door Henri Privat Livemont of werden de kanaks, afkomstig uit Nieuw-Caledonië, tijdens de Koloniale Tentoonstelling van Parijs in 1931 in de Jardin d'Acclimatation in het Bois de Boulogne gevraagd om zich als 'kannibalen' te gedragen). Europeanen, Amerikanen en Japanners werden in die tijd als 'superieur' beschouwd ten opzichte van de 'inferieure' Amerikanen, Aziaten, Afrikanen en Australiërs. Dat racisme zit tot op de dag van vandaag nog in onze samenlevingen of sluimert alvast nog na, terwijl Afrika net de bakermat van de mensheid gebleken is.
De wetenschap (die zich destijds o.a. bezig hield met schedelmetingen om tot conclusies te komen die uiteindelijk niet getrokken konden worden) organiseerde aanvankelijk deze antropologische tentoonstellingen in het begin van de negentiende eeuw. Het was de tijd van de ontdekkingsreizigers, koloniale rijken die ontstonden en wetenschappers die 'rassen' wilden bestuderen. Aanvankelijk werd een handvol leden van een inheemse bevolking even overgebracht naar het Westen om aan de lokale Westerse elite getoond te worden. Maar al snel groeide deze nieuwe tentoonstellingsvorm uit tot populair volksvermaak.
Halfweg de negentiende eeuw zouden impresario's zoals Phineas Taylor Barnum (die we kennen van The Greatest Showman) het commerciële potentieel inzien van deze mensentuinen. Freaks (Tom Thumb (Charles S. Stratton) werd door Barnum tentoon gesteld sinds 1842) en mensen uit andere continenten op tour laten gaan, ook in Europa, deed hij vanaf dan net zoals 'Buffalo Bill's Wild West Show' dat ook naar onze contreien kwam. De Duitser Carl Hagenbeck neemt in 1874 vervolgens, beïnvloed door Barnum, het initiatief om zelf de eerste 'mensentuinen' op het Europese vasteland te organiseren. Iets wat hij uiteindelijk zo'n halve eeuw zou doen. Wanneer de helft van de kanaks van de Koloniale Tentoonstelling van Parijs in 1931 naar de

Dit artikel en zijn foto zijn auteursrechtelijk beschermd.
Herdistributie zonder schriftelijk akkoord is verboden.
This article and its picture are copyrighted.
No redistribution allowed.

dierentuin van Frankfurt gestuurd worden, en hij krokodillen naar Parijs overbrengt, zorgt dat voor een schandaal wat het einde betekent van mensen die tegen hun wil tentoongesteld worden.
(lees steeds verder onder de afbeeldingen)

Children's dances. African village. Antwerp Exhibition. Belgium. 1930. Postcard. © Groupe de recherche Achac, Paris/priv. coll.
Zoals steeds bij commerciële organisatoren, gold toen ook dat het aanbod steeds spectaculairder en diverser moest worden om bezoekers te lokken. 'Vuurlanders, 'Nubiërs', 'Arabieren', 'Lappen', 'Ashanti', 'Abessijnen', 'Egyptenaren' enz. werden er opgevoerd. Wat begon met enkele 'figuranten' die tentoongesteld werden, groeide uit tot een echte 'exotische' spektakelindustrie met georganiseerde gezelschappen, kostuums, scenario's en contracten. De 'figuranten' werden 'acteurs' die betaald werden om een scenario te volgen dat steeds spectaculairder moest ogen. Wie voor het eerst Congolezen in ons land wou zien, kon dat op de wereldtentoonstelling in Antwerpen in 1885. 12 mensen zag je er toen dagelijkse taferelen opvoeren.

Bongolo en de negerprinses. Belgium. 1953. Poster by Wik for the André Cauvin film. © Priv. coll.
De komst van de film én op het einde ook kritiek op dit soort tentoonstellingen, o.a. door Léon Werth die 'Alle toeschouwers hebben een hooghartig gevoel van blanke superioriteit. Al deze mensen, die tijdens de week met ellendige taken worstelen en die slechts een dun laagje beschaving meekregen, hebben het instinct van een slavenhandelaar!' schreef hij in 'La Grande Revue' op 10 augustus 1912 en Paulette Nardal, religieuzen en intellectuelen, antikolonialen en pan-Afrikaanse activisten, zouden het einde ervan uiteindelijk inluiden rond 1930. Toch zouden er tijdens de Wereldtentoonstelling van 1935 in Brussel, waar meer dan twintig miljoen bezoekers op af kwamen, wat goed was voor tweeënhalf keer de bevolking van België in die tijd, nog Congolezen opgevoerd worden. De Wereldtentoonstelling van Brussel in 1958 was het laatste voorbeeld van de koloniale tentoonstellingen. De roep naar onafhankelijkheid van de kolonies en het protest van Congolese studenten in ons land om deze mensentuinen was zo groot dat er toen al nog nauwelijks souvenirs aangeboden werden aan de bezoekers. Het ultieme drama voltrok zich er ook. Op 22 mei 1958 overleed Juste Bonaventure namelijk. Juste was acht maanden eerder geboren in Leopoldstad (Kinshasa). Hij is begraven in Tervuren bij een gedenksteen met het opschrift 'Wereldtentoonstelling 1958 / Congo denkt aan u'. Niet dat de Westerlingen daarna overigens verlost werden van de stereotiepe beeldvoering over 'de andere'. Integendeel, het medium film bleef hardnekkig dezelfde racistische boodschappen overbrengen.

La Vénus Hottentote du Jardin d'acclimatation. Paris, France. 1888. Music score. © Groupe de recherche Achac, Paris/priv. coll.
Het tragische verhaal van de 'Hottentot Venus' (1810-1815) vormde een scharniermoment. Saartjie Baartman kon je zien in Engeland, Ierland en Frankrijk in mensentuinen. Haar grote achterwerk sprak tot de verbeelding van de toeschouwers. Toen ze gestorven was, werd ze gedissecteerd en bestudeerd door de Franse natuurkundige Georges Cuvier die 'Haar bewegingen hebben iets van het abrupte en grillige karakter van de aap!' schreef in 'Extrait d'observations' uit 1817. Haar skelet, hersenen en genitaliën werden bewaard en tentoongesteld in het Musée de l'Homme in Parijs, samen met een gipsen afdruk van haar lichaam. In 1888, 75 jaar dus nadat ze tentoongesteld was in Parijs, verscheen ze nog op de cover van een muziekpartituur: 'La Vénus hottentote du Jardin d'acclimatation'. In 1994 vroeg Nelson Mandela dat haar resten en de afdruk van haar lichaam gerepatrieerd zouden worden. De Franse regering stemde in 2002 in. Saartjie Baartman groeide uit tot een van de symbolen van het racisme van de negentiende eeuw. Ze ligt begraven in Hankey in

Dit artikel en zijn foto zijn auteursrechtelijk beschermd.
Herdistributie zonder schriftelijk akkoord is verboden.
This article and its picture are copyrighted.
No redistribution allowed.

Zuid-Afrika.
Bij heel wat menselijke tuinen werden de 'figuranten' ziek, soms nog voor ze tentoongesteld werden. Dysenterie en bronchitis waren de meest voorkomende aandoeningen. Zeven van de 144 Congolezen die in 1894 op de Wereldtentoonstelling in Antwerpen aankwamen, stierven in ons land zo blijkt uit het register van het Antwerpse Stuyvenbergziekenhuis. In totaal werden er 44 Congolezen toen opgenomen. Ook de wereldtentoonstelling in 1897 die van mei tot november 1897 in Tervuren liep en 7 miljoen bezoekers trok, bleek fataal voor zeven Congolezen. In het park van Tervuren werden toen drie 'Congolese dorpen' ingericht met daarin 267 Congolese mannen, vrouwen en kinderen waaronder ook Congolese soldaten van de Weermacht, die voor de bezoekers defileerden. Via de tentoonstelling wou koning Leopold II enerzijds de rechtmatigheid van de kolonisatie van Congo aantonen en anderzijds investeerders aantrekken voor zijn project dat uitdraaide in 'De grootste misdaad aller tijden!' volgens Sir Arthur Conan Doyle in 'The Crime of the Congo' uit 1909. De koloniale oorlog verliep er immers ontzettend gewelddadig. Dorpen die in opstand kwamen werden uitgemoord en in brand gestoken. De lokale bevolking werd verkracht of kreeg van de zweep.

Village sénégalais. Un coin du village. Exposition universelle de Liège. Belgium. 1905. Postcard. © Groupe de recherche Achac/priv. coll.
Na de Wereldtentoonstelling van 1897 stuurde de Onafhankelijke Congostaat geen 'tentoongestelde individuen' meer naar ons land vermits de Belgische autoriteiten deze antropologische tentoonstellingen immers verboden hadden. Maar de impresario's hadden wel nog vrij spel. En zo konden tentoonstellingen van elders bijvoorbeeld toch nog overkomen naar ons land. Dat verklaart onder andere waarom er tijdens de Wereldtentoonstelling van 1905 in Luik, ons land vierde toen haar 75ste verjaardag en dus haar onafhankelijkheid, een Senegalees dorp te zien was met 150 man. Een Franse impresario zorgde daarvoor.

Souvenir de l'Exposition universelle d'Anvers. Types guerriers de la Province équatoriale du Soudan. Belgium. 1894. Postcard. © Groupe de recherche Achac/priv. coll.
1,5 miljard bezoekers trokken alle koloniale tentoonstellingen samen, waar zo'n 35.000 'figuranten' bij betrokken waren. Tussen 1870 en 1910 zijn er naar schatting zo'n 500 é 600 in 'mensentuinen' gestorven. Zij zijn ofwel begraven ofwel zijn hun menselijke resten nog aanwezig in collecties op het Europese vasteland. Sinds het begin van deze eeuw worden deze 'menselijke resten' zoals die van Saartjie Baartman gerepatrieerd of wordt alvast het debat errond gevoerd. Maar het 'wij' en 'zij'-denken dat mede door de mensentuinen ontstaan is in menig Europees brein, dat zal nog lang duren om dat er helemaal uit te krijgen.
< Bert Hertogs >
Mensentuin. Nog tot 6 maart 2022 in het Africa Museum. Reken tot anderhalf uur voor een bezoek aan deze tijdelijke tentoonstelling. Tickets en info op africamuseum.be

Dit artikel en zijn foto zijn auteursrechtelijk beschermd.
Herdistributie zonder schriftelijk akkoord is verboden.
This article and its picture are copyrighted.
No redistribution allowed.